

*А. Я. Паўлава,
дацэнт кафедры гісторыі Беларусі і музэязнаўства
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў;
кандыдат гістарычных навук, дацэнт;
e-mail: elena_yapavlova@mail.ru*

ПАШТОЎКІ ЯК КОМПЛЕКСНЫЯ ГІСТАРЫЧНЫЯ КРЫНІЦЫ

Тэрміны «паштоўка», «адкрыты ліст» і «паштовая картка» ў літаратуры ўжываюцца як сінонімы. У адрозненне ад замежных спецыялістаў і калекцыянераў, якія выкарыстоўваюць тэрмін «картка» (post card, carte postale), у айчынай філакартыі перавага аддаецца тэрміну «паштоўка». Расійская даследчыца М. У. Самбур падтрымлівае тэрмін «паштоўка» і дае сваю трактоўку паняцця, у адпаведнасці з якой да паштовак адносяцца: бланк, на адным баку якога можа размяшчацца малюнак, а адваротны бок прызначаны для напісання адрасоў адрасата і адрасанта, для паштовай маркі і размяшчэння якой-небудзь інфармацыі; паштоўкі з разваротам (у тым ліку аб'ёмныя і музычныя) для адпраўкі ў канверце; карткі, не прызначаныя для выкарыстання ў сістэме сувязі [8; 22, с. 3, 24].

Аднесці вызначаныя крыніцы да комплексных можна па некалькіх прычынах: гісторыя з'яўлення і развіцця камунікацый праз паштоўкі, поліфункцыянальнасць і інфармацыйны патэнцыял, перспектывы актуалізацыі гэтых крыніц для шырокіх колаў грамадства. Яны спалучаюць у сабе рысы пісьмовых, рэчавых, выяўленчых, а часам і фанічных крыніц. Паштоўкі з'явіліся на стыку паштовай і выдавецкай справы, сферы графічнага мастацтва і фатаграфіі. Адкрытыя карткі ўяўлялі новы стыль камунікацыі: з'яўляліся адначасова і сродкам зносін, і сродкам фіксацыі факту сувязі паміж людзьмі.

Сярод функцый паштовак у першую чаргу неабходна вылучыць сацыяльна-эканамічную, з якой пачалася гісторыя адкрытага ліста. Паштоўка можа выступаць спосабам для збору сродкаў і носьбітам рэкламы. Інфармацыйная функцыя паштоўкі заключаецца ў тым, што яна з'яўляецца гістарычнай крыніцай. Больш таго, з'яўленне паштовак садзейнічала пачатку друкавання спецыяльных перыядычных выданняў па філакартыі і павелічэнню корпуса гістарычных крыніц. Пазнавальная функцыя паштоўкі забяспечвае атрыманне новых ведаў аб свеце. Эстэтыка-ралаксацыйная функцыя: тут паштоўка разглядаецца як твор выяўленчага, фатаграфічнага і паліграфічнага мастацтва; выступае як сродак задавальнення, забавы, упрыгажэння, адпачынку [22 с. 121—141]. Паштоўкі з'яўляюцца адным з аб'ектаў калекцыянавання. У познесавецкі час паштовыя карткі выкарыстоўвалі для стварэння прадметаў інтэр'ера. Важна адзначыць і такую падфункцыю адкрытых лістоў, як стварэнне атмасферы адпаведнай эпохі пры правядзенні святочных і забаўляльных мерапрыемстваў, арганізацыі выставачных праектаў.

Па меркаваннях спецыялістаў, да папярэднікаў паштовак можна аднесці народныя і лубачныя карцінкі, якія вырабляліся ў Англіі, Германіі, Расіі, Фран-

цыі. Але толькі 1 кастрычніка 1869 г. «карэстандэнцкая картка» была ўведзена ў абарачэнне. Феномен ілюстраваных паштовак склаўся і перажываў росквіт, галоўным чынам, у межах гарадской культуры, што напраму было звязана з распаўсюджваннем пісьменнасці і адукацыі, ростам гарадскога насельніцтва.

У Расіі адкрытыя лісты былі ўведзены ў зварот 1 студзеня 1872 г. У 1895 г. пачалі распаўсюджвацца ілюстраваныя паштоўкі. У гэты ж час паштоўкі з'явіліся і на тэрыторыі сучаснай Беларусі. Мастацтвазнавец С. Харэўскі адзначае, што першыя паштоўкі з выявамі сюжэтаў з рэпрадукцыяй «Беларускіх малюнкаў» ілюстравана М. Мікешына з'явіліся напрыканцы 1860-х гг.

Сярод выдавецтваў, якія выпускалі ілюстраваныя паштоўкі ў Расіі, варта назваць «Камітэт апекі сяцёр міласэрнасці Руска-турэцкай вайны». У Беларусі выданнем паштовак займаліся ўладальнікі прыватных выдавецтваў, кніжных крамаў, фотаатэлье і друкарняў, прозвішчы якіх маглі быць паказаны на адваротным баку (С. Л. Юхнін, Ц. Сыркін, Д. Вісун, Л. Шык, Абрамовіч, М. Галашчокін, М. Г. Нейман і інш.). Выдаваліся паштоўкі і ў буйных выдавецтвах Вільні, Беластока, Берліна, Масквы, Пецярбурга, Стагольма і г. д. [27]. У канкурэнтнай барацьбе за пакупніка выдаўцы паштовак выкарыстоўвалі рэгуш, віньетки, калажную тэхніку, займалі пад фота не ўвесь вонкавы бок, а пакідалі месца для дадатковага паведамлення.

У 1906 г. суполка «Загляне сонца і ў наша ваконца» выдала першую, уласна беларускую паштоўку ў гонар паэта Янкі Лучыны, дзе побач з партрэта паэта былі змешчаны радкі яго твора. Усяго суполка выдала звыш двух дзясяткаў паштовак, сярод якіх былі маляваныя «Таварыства імя Францыска Скарыны» каля 1915 г. выдала паштоўкі з выявай беларускага кнігадрукара. Унікальная паштоўка невядомага аўтара з выявай беларускіх дзяцей і надпісам «Белорусь» ў пачатку XX ст. выйшла ў Парыжы [26].

Калекцыі паштовак захоўваюцца ў вядучых беларускіх архівах. Так, у БДАКФФД у г. Дзяржынску цікаваць уяўляе адзін з альбомаў калекцыі № 39: паштоўкі, выдадзеныя на тэрыторыі розных дзяржаў Еўропы ў перыяд з 1905 па 1940-я гг. Калекцыя сфарміравалася на тэрыторыі Заходняй Беларусі на аснове паштовых картак, выдадзеных у прыватных друкарнях. Найбольшую цікаваць прадстаўляюць віды беларускіх гарадоў і мястэчак [2].

У асабистых фондах грамадскіх дзяячаў, прадстаўнікоў культуры, беларускіх архітэктараў і навукоўцаў у цэнтральных архівах захаваліся прадстаўнічы збор яшчэ не апісаных паштовак з цікавымі тэкстамі. У БДАМЛІМ захаваліся паштоўкі М. Багдановіча ў «Нашу ніву» і брату (ф. 153 і ф. 3), у БДАНТД — віншавальныя паштоўкі беларускіх архітэктараў Г. У. Заборскага (ф. 113), Э. М. Гальштэйна (ф. 286), В. Б. Ладзьгінай (ф. 296) і фізіка А. С. Рубанава (ф. 279). Сярод збораў беларускіх архітэктараў у БДАНТД захаваліся і альбомы каларовых фотапаштовак з відамі савецкіх і балгарскіх курортаў (ф. 124. В. П. Шульнікоўская) і сталіцы Арменіі — г. Ервана — у асабистым фондзе В. М. Волчака (ф. 81).

У НАРБ сярод дакументаў вядомага беларускага гісторыка Г. В. Штыхава (ф. 1456) знаходзіцца сабраная ім разам са старэйшым братам Яўгенам калекцыя з 250 паштовак за перыяд з 1900 па 1960-я гг. Браты Штыхавы сабралі паштоўкі з выявамі салдат і жыхароў Старой Беліцы перыяду Першай сусветнай вайны, краявідныя фотапаштоўкі савецкіх і еўрапейскіх гарадоў, паштоўкі-рэпрадукцыі твораў выяўленчага мастацтва са збораў Дзяржаўнага Рускага Музея і Дзяржаўнай Трэцякоўскай галерэі [13—16]. Цікавыя паштоўкі-лісты можна знайсці ў фондзе С. С. Шушкевіча (ф. 599), прывабныя віншавальныя карткі — у У. М. Сікорскага (ф. 606).

Значныя зборы філакартыі знаходзяцца ва ўстановах культуры Калекцыя адкрытых лістоў у Нацыянальным гістарычным музеі Рэспублікі Беларусь (далей — НГМБ) налічвае каля 9,5 тыс. адзінак захоўвання. Гістарычную каштоўнасць уяўляюць паштоўкі пачатку ХХ ст. з відамі гарадоў і мястэчак Беларусі, а таксама віншавальныя паштоўкі да Вялікадня, Калядаў і Новага года. Унікальнымі з'яўляюцца паштоўкі Беларускага выдавецкага таварыства «Загляне сонца і ў наша ваконца» (1906—1913) з фотаздымкамі этнаграфічнага характару. Вядома паштоўка «Беларусь» з серыі «Народы Расіі», выкананая мастачкай Л. Бем у модным рускім стылі. Паштоўкі «Беларуская жняўра», «Падвечора», «На кірмашы», «У вёсцы», «Саўтас «Новы двор»», выдадзеныя ў 1920-я гг. выдавецтвам Беларускага Чырвонага Крэджа, наглядна раскрываюць пра побыт гарадскіх і сельскіх жыхароў. З сучасных паштовак у калекцыі НГМБ цікавасць уяўляюць аўтарскія фотаработы мінчаніна У. Суцягіна, выкананыя на працягу 1984—1996 гг., асноўная іх тэма — стан помнікаў архітэктуры Беларусі [18; 19].

Утрымліваюць ілюстраваныя лісты таксама зборы Віцебскага абласнога краязнаўчага музея, Полацкага музея беларускага кнігадрукавання, Дзіцячага музея ў Полацку, Гродзенскага гісторыка-археалагічнага музея, Вілейскага краязнаўчага музея, Музея абароны Брэсцкай крэпасці.

Калі ў архіўныя і музейныя ўстановы паштоўкі трапляюць у складзе збораў асабістага паходжання, то бібліятэкі паралельна з такім шляхам папаўнення калекцыі ажыццяўляюць і планавыя закупкі. Калекцыя паштовак у фондах Нацыянальнай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь налічвае больш за 21,5 тыс. адзінак. Каля тысячы — гэта недатаваныя паштоўкі канца ХІХ — пачатку ХХ ст. Большая частка паштовак датычыцца перыяду ад сярэдзіны ХХ ст. да нашых дзён — больш за 7 тыс. экзэмпляраў. Асноўная маса паштовак выканана спосабам фотадруку і фотамеханічнай рэпрадукцыі.

Сярод прыватных збораў неабходна адзначыць калекцыю з 8 тыс. навагодніх паштовак Н. Баранавай, М. Малаткова, чыя калекцыя паштовак па мастацтве налічвае больш за 70 тыс. экзэмпляраў. Самым вялікім прыватным зборам можна лічыць калекцыю філакартыста У. А. Ліхалзедава, што налічвае больш за 50 тыс. адзінак дасавецкага перыяду.

Часцей за ўсё даследчыкі звяртаюцца да ілюстраваных паштовак, шматлікія зборы якіх адкаліліся ў архівах, установах культуры і прыватных калекцыях.

У Расіі паштовыя карткі неаднаразова станавіліся прадметам дысертацыйных даследаванняў. У Беларусі гэтага пакуль не адбылося. Асноўную працу па вывучэнні паштовак па-ранейшаму праводзяць калекцыянеры. Варта адзначыць дзейнасць лаўрэата прэміі «За духоўнае адраджэнне» У. Ліхадзеда і выпушчаныя ім у межах праекта «У пошуках страчанага» 20 альбомаў-каталогаў, а таксама выданні В. Целеша, якія, на жаль, утрымліваюць зусім невялікі крыніцазнаўчы элемент.

Даследчыкі, якія вывучаюць паштоўку, даўно адзначылі яе велізарны інфармацыйны патэнцыял. Аднак неабходна канстатаваць, што ў расійскіх і айчынных дапаможніках па крыніцазнаўстве да гэтага часу адсутнічаюць асобныя параграфы аб паштоўках. Між тым адкрыты ліст цалкам можна вылучыць у асобную групу крыніц, як гэта было зроблена з перьядэгным друкам.

Нават паштоўкі, адпраўленыя без канвертаў, даюць інфармацыю аб «паштовым следзе». Адкрытыя лісты могуць расказаць пра тое, як ад краіны да краіны мяняліся правілы допуску паштовак да адпраўкі. Па старых паштоўках можна прасачыць імклівае развіццё спосабаў графічнага ўзнаўлення ад літаграфіі да фатаграфіі.

На пачатковым этапе вывучэння даследчыку неабходна зафіксаваць звесткі, выяўленыя на прызнім і адваротным баках адкрытага ліста. Важнай часткай працы з'яўляецца атрыбубыя паштовай карткі: вызначэнне выдаўца і фатаграфія для краявідных дакументальных паштовак. Для вызначэння даты выдання паштоўкі неабходна ўлічваць асаблівасці афармлення паштовага бланка ў розныя храналагічныя перыяды, даты, адзнакі на штэмпелях, малюнках, размешчаныя на вонкавым баку. Даты айчынных паштовак, выдадзеных пасля 1953 г., можна ўдакладніць па «Летапісу выданых твораў выяўленчага мастацтва».

Наступным этапам даследавання філакартычных крыніц з'яўляецца іх групоўка. Да нядаўняга часу асноўнымі даследчыкамі паштовак выступалі філакартысты. Яны разам з бібліятэкарамі выкарыстоўваюць два прыньцыпы групоўкі паштовак: тэматычны і серыйны. За аснову бяруцца знешнія фактары, бо адкрытыя лісты разглядаюцца менавіта ў якасці выяўленчай крыніцы: час і месца выдання, выдавецтва, тэхніка друкавання. Савецкі філакартыст Э. Файнштэйн падзяліў паштоўкі на звычайныя паштовыя карткі і ілюстраваныя. Апошнія падзяляюцца на мастацкія (рэпрадукцыі мастацкіх твораў і арыгінальныя паштоўкі — выявы, спецыяльна створаныя для паштоўкі) і дакументальныя фотапаштоўкі рознай тэматыкі [25].

М. У. Самбур прапанавала падзел паштовак па трох прыньцыпах: па тыпу бланка, па прызначэнні і па тыпу малюнка. Класіфікацыя па тыпу бланка вылучае неілюстраваныя і ілюстраваныя. Групоўка па наяўнасці тэксту прадугледжвае падзел на паштоўкі з тэкстам і без тэксту. У залежнасці ад спосабу адлюстравання рэчаіснасці вылучаюцца паштоўкі мастацкія і натуральныя. Да натуральных можна аднесці карткі, выявай для якіх паслужыла дакументальная фатаграфія [22, с. 75—89]. А. М. Ларына падзяляе дакументальныя паштоўкі на

карткі з арыгінальнай фатаграфіяй і карткі з фатаграфіяй-рэпрадукцыяй [6]. Група мастацкіх паштовак уключае карткі, выкананыя мастацкім спосабам, а таксама мастацкія фатаграфіі. Групоўка па прызначэнні ўключае ў сябе віншавальныя, рэкламныя, сувенірныя, адукацыйныя, палітыка-агітацыйныя, эратычныя паштоўкі.

Значная частка першых паштовак уяўляла сабой карткі з відамі буйных населеных пунктаў. У пачатку ХХ ст. на дакументальных паштоўках з'яўляюцца і павятовыя гарады: часцей за ўсё здымалі цэнтральныя і рынковыя плошчы, навучальныя ўстановы, культиваныя збудаванні, масты і набярэжныя, цэнтральныя вуліцы. Захаваліся паштоўкі з выявай галоўных паштовых офісаў у беларускіх гарадах. Амаль не выдаваліся паштоўкі з відамі ўскраін [3, 27].

Пачатак выдання відавых ілюстраваных картак супаў з развіццём турызму. Вандроўнікі, адпачываючыя і камандзіраваныя асобы сталі актыўнымі пакупнікамі гэтай прадукцыі. Звычай пасылаць адкрыты ліст з месца адпачынку ці камандзіроўкі захавалася да нашых дзён. Паштоўкі сталі неад'емным аtryбутам турыстычнай рэкламы: на іх друкаваліся славутасці таго ці іншага краю, якія кожны падарожнік павінен быў абавязкова паглядзець. Як асаблівы від рэкламных паштовак варта вызначыць паштоўкі «Прывітанне з дарогі» для турыстаў, якія вандруюць на цягніку. Выдадзеныя фотаальбомы ўтрымліваюць такія турыстыка-рэкламныя паштоўкі Рызска-Арлоўскай чыгункі, якая праходзіла праз Віцебск, і Маскоўска-Брэсцкай чыгункі. На паштоўках адлюстроўвалася карта чыгункі названага напрамку, размяшчаліся віды населеных пунктаў, праз якія праходзіў маршрут [7; 27 с. 88, 118]. Па меркаваннях шэрагу даследчыкаў, прыгаданая абставіны паўплывалі на той факт, што на паштоўках прадстаўлены ў асноўным гарадскія краявіды і вакзалы, «саборы новага стагоддзя» (Баранавічы, Бабруйск, Віцебск, Мінск пачатку ХХ ст. і г. д.).

Перыяд, калі паштоўкі ўвайшлі ў моду, супаў з часам імклівага развіцця і прагрэсу транспарту. Аўтамабілі сталі любімай тэматыкай паштовак. Можна даведацца пра існаванне цікавых маршрутаў для аўтамабільных гонак пачатку ХХ ст.: Санкт-Пецярбург—Масква—Гомель—Кіеў—Санкт-Пецярбург ці Санкт-Пецярбург—Масква праз Баранавічы [27, с. 62, 136].

Ілюстраваныя паштоўкі могуць прадстаўляць сабой крыніцу інфармацыі пра дзейнасць прамысловых і сельскагаспадарчых кірмашоў і выстаў, закліканых паказаць лепшыя дасягненні навукі і тэхнікі Расіі і краін Еўропы. Па відах на паштоўках можна меркаваць аб архітэктурных стылях у стварэнні прамысловых і сацыяльных аб'ектаў, мастацкім падыходзе да выканання выставачных павільёнаў. Савецкія паштоўкі аб Усесаюзным сельскагаспадарчым кірмашы 1939 г. спалучалі выяву аб кірмашы з рэкламным заклікам: «Захоўвайце грошы ў сберкасе! Карыстайцеся паслугамі сберкас на выставе» [23].

Не меншы інфармацыйны патэнцыял сёння маюць і камплекты, прысвечаныя гістарычным падзеям, выбітным асобам дзяржавы і культуры. Так, у калекцыі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі можна сустрэць камплекты адкры-

тых лістоў пра беларускі фальклор, пісьменнікаў і мастакоў і іх творы, герояў Вялікай Айчыннай вайны, артыстаў кіно і тэатра.

Вялікую цікавасць уяўляюць паштоўкі, выдадзеныя ў перыяд Першай сусветнай вайны краінамі-ўдзельнікамі ваенных дзеянняў: Расіяй, Германіяй, Францыяй, Аўстрыяй і інш. Гэтыя паштоўкі выдаваліся з подпісамі на рускай, нямецкай, польскай і французскай мовах. Само выданне такіх картак наводзіць на думку, што кіраўніцтва Германскай імперыі разглядала гэтыя тэрыторыі як свае. Подпісы на паштоўках унікальныя. Так, адна з паштовак з выглядам г. Баранавічы мае два подпісы: на нямецкай мове — Kaiser Wilhelm strasse, на рускай — вуліца Аляксандраўская [5; 18; 27, с. 55]. Багатыя зборы паштовак гэтага перыяду знаходзяцца ў фондах НГМБ, калекцыях У. Ліхадзеда і У. Багданава. Менавіта паштовыя карткі вызначанай тэматыкі сталі фаварытамі выставачных праектаў музеяў на працягу 2014—2018 гг.

Вываы даюць магчымасць больш даведацца аб бытавой культуры, архітэктурных перавагах людзей. Выгляд людзей на дакументальных і віншавальных паштоўках дазваляе прасачыць модныя тэндэнцыі ў адзенні.

Зборы адкрытых лістоў могуць стаць каштоўнай крыніцай пры правядзенні генеалагічных даследаванняў, вывучэнні гісторыі некалькіх пакаленняў сямей на працягу XX ст.

Кравядныя паштоўкі з інтэр'ерамі розных музеяў часткова адлюстроўваюць метадыку, прыняцты пабудовы пастаянных і часовых экспазіцый, што дазваляе меркаваць аб развіцці музейна-экспазіцыйнай дзейнасці.

Бытаванне адкрытых лістоў напрамую звязана са станаўленнем паняцця «помнік гісторыі і культуры»: распаўсюджванне і тыражаванне паштовых картак з выявамі славутасцей пэўнага горада (або краіны) спрыялі злучэнню вобраза мясцовасцей менавіта з захаванымі аб'ектамі. На старых ілюстраваных паштоўках могуць быць размешчаны малючкі і творы архітэктурны, што не захаваліся [2].

Паштоўкі адыгрываюць вялікую ролю ў папулярызаванні твораў мастацтва. Рэпрадукцыйныя паштоўкі з'яўляюцца выяўленчай крыніцай, дзякуючы якой можна рабіць высновы пра цікавасць дзяржавы і шырокай публікі да творчасці таго ці іншага мастака ці мастацкага аб'яднання [17]. На адваротным баку паштовак маглі быць надрукаваны дадатковыя звесткі аб аўтары і ілюстраваным аб'екце. На рэпрадукцыйных паштоўках давалася інфармацыя аб месцы знаходжання арыгінала, яго памеры, тэхніка выканання і нават на якой выставе экспанавалася дадзены праца, біяграфія аўтара ці мастацтвазнаўчы аналіз твора. Так, на паштоўцы з выглядам г. п. Свіслач прадстаўлены малюнак мясцовага касцёла, выкананы Н. Ордай. Там жа, на адным баку, размешчана і кароткая інфармацыя пра гісторыю стварэння дадзенага архітэктурнага аб'екта [27, с. 314].

Рэпрадукцыйныя паштоўкі ў шэрагу выпадкаў засталіся адзінымі крыніцамі пра творы мастацтва, страчаныя музейнымі ўстановамі падчас Другой сусветнай вайны. Так, у калекцыі расійскага філакартыста С. У. Розанава знахо-

дзіцца картка з выявай карціны Д. Р. Лявіцкага «Партрэт графа Санці», якая была перададзена ў Карцінную галерэю БССР у 1940 г. Рускім музеем [21].

У асяродзі філакартыстаў вялікай папулярнасцю карыстаюцца віншавальныя паштоўкі. Іх сюжэты былі разлічаны на розныя густы і сацыяльныя слаі грамадства і складаліся з сімволікі свят. На віншавальных картках паспяхова знаходзілі адлюстраванне тэхнічныя навіны XX ст.

Як высветлілі супрацоўнікі Гродзенскага гісторыка-археалагічнага музея, у XIX ст. калядныя паштоўкі ў Беларусь завозілі з Германіі, Італіі і Расіі. Закупляліся карткі без надпісаў і ўжо ў Беларусі друкавалі на іх: *Wesołych świąt!*, або «З Калядамі!» [5]. З пачаткам XX ст. у моду ўвайшоў рускі стыль. Падчас Першай сусветнай вайны і звяржэння самадзяржаў ваенная тэматыка з'яўляецца і ў сюжэтах віншавальных паштовак. У перыяд двух першых дзесяцігоддзяў савецкай улады паштоўкі былі абвешчаны перажыткам буржуазнага перыяду. Але людзі ўсё роўна віншавалі адзін аднаго, выкарыстоўваючы для гэтых мэт уцалелья замежныя паштоўкі са святочнымі сюжэтамі [28—30]. Традыцыйнавагодніх паштовак вяртаецца толькі ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Сюжэты гэтых паштовак у большасці носяць характар ваенна-палітычнай сатыры, але сустракаюцца і экзэмпляры, выкананыя ў стылі дзіцячых малюнкаў і лістоў да бацькі на фронт [29, с. 10—11], што наглядна дэманструе збор Нацыянальнага гістарычнага музея.

Пасля стварэння ў 1953 г. Дзяржаўнага вылавецтва выяўленчага мастацтва перапіска з дапамогай віншавальных паштовак набыла той характар, які яна насіла да кастрычніка 1917 г. Сімволіка шэрагу рэлігійных свят у трансфармаваным выглядзе паспяхова прысутнічала і на савецкіх паштоўках. У абставінах савецкага дэфіцыту паштоўка часам становілася паўнаважным падарункам. Практыка віншавання паштоўкай з цягам часу пераўтварылася ў абавязковы рытуал для жыхароў СССР, ажыццяўляючы сувязь прасторы і часу. Рытуал віншавання ўяўляў сістэму, дзе сумясціліся задачы ўлады (прапаганда праз сістэму сімвалаў і тэкстаў) і неабходнасць камунікацыі паміж людзьмі. Трэба адзначыць, што камунікацыя праз паштоўку ажыццяўлялася не толькі праз пошту. Гэтыя абставіны садзейнічалі фарміраванню вельмі прадстаўнічых калекцый сярод устаноў культуры (перш за ўсё, музеяў і бібліятэк) і прыватных збіральныхкаў, захаваліся паштоўкі ў асабістых архіўных фондах выбітных асоб Беларусі.

Па выявах ілюстраваных паштовак яркава бачна захаванне ў савецкай святочнай культуры традыцыйных элементаў свята, а таксама палзел святочнай прасторы на сельскую (у фармаце народнага свята) і гарадскую (з дэманстрацыяй і салотам). У афармленні пасляваеннай савецкай віншавальнай паштоўкі можна вызначыць два накірункі: ідэалагічна-прапагандысцкі і сентыментальна-дзіцячы. Шырока прадстаўлена ў сюжэтах паштовак адчуванне пачуцця калектыўнай радасці. Неабходна адзначыць выданне святочных паштовак на мовах народаў СССР.

Адкрытыя лісты на працягу свайго існавання выкарыстоўваліся і ў прапагандысцкіх мэтах. Пасля пачатку Першай сусветнай вайны і звяржэння самадзяржаўя ваенная і палітычная тэматыка з прапагандысцкімі заклікамі з'яўляецца ў сюжэтах каляндных і велікодных паштовак. У 1920—1921 гг. з'яўляюцца дабрачыннымі паштоўкі, на адваротным баку якіх размяшчаліся заклікі: «На карысць галадаючых дзяцей!» і г. д. [29, с. 8]. Сучасныя калекцыянеры ў якасці тлумачэння адсутнасці цікавасці да савецкіх паштовак пазначаюць іх залішняю ідэалагізаванасць. Але вывучэнне публікацый савецкіх часопісаў за 1930-я гг. сведчыць, што ў грамадстве існавала незадаволеннасць тэматыкай сюжэтаў на паштоўках, выдаваемых «Саюздрукам» і «Саюзфота»: мала фота герояў-працаўнікоў і «мастацкіх выяў домны» пры вялікай колькасці паштовак пра курортныя мясцовасці і артыстаў [9]. Мэтам прапаганды савецкага ладу жыцця служылі і паштоўкі-рэпрадукцыі твораў выяўленчага мастацтва з выставы «Індустрыя сацыялізму» [17, спр. 109, л. 3, 9, 10, 13]. Прысутнасць дзяцей на віншавальных паштоўках таксама з'яўляецца прапагандысцкім ходам — гэта пасыл-вобраз, звернуты да дарослых: менавіта дзеці канцэнтруюць радасць жыцця, яны з'яўляюцца ўвасабленнем мар аб дшчасці.

Савецкі перыяд пакінуў для даследчыкаў багацейшы збор паштовак-запрашэнняў на выбары дэпутатаў розных узроўняў. Такія крыніцы спалучаюць рысы адкрытых лістоў і ўлётак-плакатаў. Стыль звароту да грамадзян — персанальны, людзей запрашаюць выканаць грамадзянскі доўг ад імя «акруговай выбарчай камісіі» і аддаць свой голас за кандыдата ад «блока камуністаў і беспартыйных». Дарэчы, з такіх лістоў-запрашэнняў можна даведацца, што ў савецкі час выбарчыя камісіі працавалі па іншым графіку — з 6 раніцы да 10 вечара.

Беларускія аўтарскія паштоўкі ў эміграцыі рабілі творчыя-аматары і прафесійныя мастакі — Івонка Сурвіла, Пётр Мірановіч, Віктар Жаўняровіч, Галіна Русак, Мікалай Нашкевіч, Дзмітрый Чайкоўскі. Сярод сюжэтаў аўтарскіх паштовак былі выявы гарадоў, архітэктурных помнікаў, краявідаў Беларусі. Захаваліся выданыя за мяжой беларускія каляндныя паштоўкі: у зборы Беларускага інстытута навукі і мастацтва ў Нью-Ёрку і ў лонданскай Беларускай бібліятэцы імя Скарыны. У эміграцыі было выдана больш за 50 каляндных паштовак. Для паштовак часам выкарыстоўвалі інтэрнацыянальныя сюжэты, але на развороте заўсёды давалі беларускі тэкст [1, 26].

Тэксты з'яўляюцца не менш важнай часткай адкрытых лістоў, часам — вызначальнай для даследчыкаў [20]. Цікава, што ў першы перыяд бытавання паштовак на адваротным баку прысутнічаў надпіс: «Пошта не прымае на сабе адказнасць за змест паведамленняў».

У большасці сваёй перапіска на паштоўках з'яўляецца аднабаковай. Гэтая аднабаковасць у нейкай ступені заахвочвае камунікатыўныя сродкі: напісанне і адпраўленне паштовак лічыцца, у першую чаргу, прыкметай жыцця, а ўжо затым — матывацыяй да пісьмовага дыялогу [29, с. 11—21]. Сістэматычная

перапіска ў форме лістоў у другой палове XX ст. паступова змянялася, але людзям патрэбна была камунікацыя. Часта замест лістоў выкарыстоўваліся краявідныя фотапаштоўкі: так атрымлівалася выяўленча-пісьмовая крыніца [11, 12]. На маленькіх віншавальных картках разам з пажаданнямі размешчаны міні-паведамленні аб паўсядзённым жыцці аўтараў: бытавых умовах і дабрабыце, сямейных справах, стане здароўя. Даследаванне віншавальных паштовак познесавецкага перыяду яскрава дэманструе, што па меры адыходу традыцыйнага эпістэліянага жанра, паштоўкі актыўна выкарыстоўваліся для гэтых мэт.

Тактоўная стрыманасць з-за адкрытай формы адпраўкі паштовак узмацніла ўсеагульную тэндэнцыю да скарачэння пісьмовага тэксту і да ўжывання простых слоў і выразаў. Вывучэнне вялікай колькасці паштовак паказвае невырагодную прастадушнасць аўтараў тэкстаў, створаных у таталітарным грамадстве. Пры адсутнасці на паштоўках гатовых тэкстаў віншаванні прыдумвалі самі людзі. Пажаданні былі простыя: шчасця і здароўя, кахання і дабрабыту, поспехаў на працы і міру. У адным віншаванні адначасова паспяхова суіснуюць «дзіўныя» (поспехаў на карысць Радзімы, дзесям расці добрасумленнымі грамадзянамі) і прыватныя пажаданні [10, л. 3; 30, с. 11—21].

Аўтаматызаваныя дзеянні віншавання паштоўкамі зацвердзіліся ў паўсядзённасці людзей на вялікай прасторы, нягледзячы на палітычныя катаклізмы. Узоры віншаванняў 1980—1990-х гг. з цягам часу набываюць новы сэнс. Паштоўкі згаданага перыяду ўтрымліваюць шмат агульшчэнняў з характарыстыкай тагачаснай сацыяльна-эканамічнай і духоўна-эмацыянальнай сітуацыі жыхароў краіны, разважаннімі аб дзеяннях кіраўніцтва. На пачатку 1990-х гг., пасля развалу СССР, нягледзячы на межы, людзі па звычцы віншавалі адзін аднаго са святамі 8 сакавіка, 1 і 9 мая, Новага года і, часам, 7 лістапада. Такім чынам яны спрабавалі пераадолець вакуум зносін, які ўзнік пасля распаду вялікай краіны. Паштоўкі з'яўляліся аб'яднаючым звяном.

Паштоўка, незалежна ад тэматыкі, чым даўжэй захоўваецца, тым большую гістарычную каштоўнасць уяўляе. І ўсё ж сёння асноўным прадметам калекцыянавання і актуалізацыі з'яўляюцца краявідныя паштоўкі, выпушчаныя да 1917 г., а таксама віншавальныя карткі. Савецкая паштоўка цікавіць мастацтвазнаўцаў і калекцыянераў больш як мастацкі прадмет. У якасці прычыны непавялі калекцыянераў да савецкіх і постсавецкіх карткаў У. А. Ліхадзедаў пазначае, што ў іх «няма душы» [3].

Выкарыстанне паштовак працягваецца і ў наш час. З'явілася электронная паштоўка. Развіваецца мастацтва самаробнай паштоўкі. Функцыянуюць рэкламныя і карпаратыўныя паштоўкі. Застаюцца актуальнымі ілюстраваныя паштоўкі з выявай славаццей і сувенірныя паштоўкі да знамянальных падзей. Нацыянальны мастацкі музей Беларусі сумесна з Белпоштай аднавілі выпуск рэпрадукцыйных паштовак з твораў беларускіх майстроў.

Паштоўка — гэта перспектыўны аб'ект музейнага паказу. Як комплексныя крыніцы, ілюстраваныя адкрытыя лісты валодаюць такімі вартасцямі

музейнага прадмета, як інфарматыўнасць і прывабнасць. Таму музейныя ўстановы і бібліятэкі пры правядзенні выстаў аддаюць перавагу не толькі паштоўкам стогадовай даўніны, але таксама і маляўнічым паштоўкам да любимых свят — 8 сакавіка і Новага года. У 2015 г. быў паспяхова праведзены фестываль аўтарскай паштоўкі, арганізаваны Музеем гісторыі беларускага кіно і Беларускім саюзам дызайнераў [26].

Адметныя рысы паштоўкі патрабуюць сур'ёзных падыходаў пры выданні каталогаў адкрытых лістоў. Прымаючы да ўвагі комплекснасць гэтых крыніц, навуковая публікацыя павінна прадугледжваць і наяўнасць крыніцзнаўчай крытыкі.

Усё вышэйсказанае сведчыць аб тым, што адкрытыя лісты з'яўляюцца каштоўнай часткай гісторыка-культурнай спадчыны. Шматгранны інфармацыйны патэнцыял паштовак вельмі шырокі і заслугоўвае ўважлівага вывучэння.

Літаратура і крыніцы

1. Гордиенко, Н. Белорусские рождественские открытки на Западе [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://nn.by/?c=ar&i=102360&lang>.
2. Дубацова, Г., Лапковская, І. Почтовые открытки в фондах Белорусского государственного архива кинофотодокументов // Архівы і справаводства. — 2008. — № 4. — С. 134—141.
3. Лиходедов, В. А. Минск. Путешествие во времени. — Минск: Звезда, 2015. — 269 с.
4. Карлюкевич, А. Почтовая открытка: диалог с прошлым // Банкаўскі веснік. — № 1. — 2009. — С. 62—65.
5. Комягина, О. Белорусские рождественские открытки в XIX веке печатали в Германии // Комсомольская правда в Беларуси. — 24.12.2014. — С. 6.
6. Ларина, А. Н. Документальная открытка конца XIX — начала XX века как источник по истории и культуре Москвы // Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.09. — М., 2004 [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://www.dissertat.com/>.
7. Ларина, А. Н. Почтовая открытка в руках историка — Историк и художник. — 2004. — № 2. — с. 109—121.
8. Маркова, В. О. Открытые вопросы терминологии в филокартии // ЖУК. — 2009. — № 2—3 (21—22). — С. 9—13.
9. Набатов, Б. Фотооткрытку — в массы! // Советское фото. — 1933. — № 5. — С. 30—31.
10. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). — Ф. 551. — Воп. 1. — С. 147.
11. НАРБ. — Ф. 599. — Воп. 1. — Спр. 70.
12. НАРБ. — Ф. 599. — Воп. 1. — Спр. 71.
13. НАРБ. — Ф. 606. — Воп. 1. — Спр. 42.
14. НАРБ. — Ф. 1456. — Воп. 1. — Спр. 95.
15. НАРБ. — Ф. 1456. — Воп. 1. — Спр. 96.
16. НАРБ. — Ф. 1456. — Воп. 1. — Спр. 98—99.
17. НАРБ. — Ф. 1456. — Воп. 1. — Спр. 100, 108, 109, 110.
18. Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://www.histmuseum.by/collections>.

19. НГМБ. — Фонды. — Філакартыя. — КП 45548_19; КП43567_13; КП43567_14; КП43534_2; КП 43473_30; КП 43473; КП 43473_22; КП 43473_14; КП 43473_8; КП 43363_2; КП 43363_5; КП 042982_43, НДЗ 107, НД 31310; КП 43226_3.
20. Партолина, Н. Жители Глубокого всталинскую купили для музея уникальную открытку с видом города // Комсомольская правда в Беларуси. — 17.01.2015. — С. 6.
21. Розанов, С. С. В поисках утраченного [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.bipost.org/page.php?id=330>.
22. Самбур, М. В. Открытка в контексте культуры: атрибуция, научное описание, экспонирование // Дис. ... канд. ист. наук 24.00.03. — М., 2014. — 178 с.
23. Тиновичский, Г. Весоюзная сельскохозяйственная выставка. Павильон «Московская, Рязанская и Тульская области». — Иллюстрационно-издательское бюро ВСХВ, 1939. — [коллекция НББ, ізамагэрыял: 17/3774А(008)].
24. Третьякова, В. П. Поговорим о терминах // ЖУК. — 2009. — № 2—3 (21—22). — С. 5—8.
25. Фанштейн, С. Первые русские художественные открытки // Советский коллекционер. — 1965. — Вып. 3. — С. 116—124.
26. Харэўскі, С. На добры ўстапін пра незавершаны мінулы час [Электронны рэсурс]. — Режим доступа: <http://budzma.by/na-dobry-wspamin-pra-nyezavyershany-minuly-chas.html>.
27. Целеш, В. Гарды Беларусі на старых паштоўках. — Мінск: Беларусь, 2014. — 335 с.
28. Чапкіна, М. Я. Москвичи поздравляют. — М.: Контакт-культура, 2009. — 256 с.
29. Чапкіна, М. Я. Привет из столицы. Советская поздравительная открытка 1917—1991. — М., 2013.
30. Шабурова, О. Советский мир в открытке. — Екатеринбург: Кабинетный ученый, 2017. — 327 с.

Арттыкул паступіў у рэдакцыю 25.03.2019